

## DVOJBE KLASIFIKACIJE

Prikaz studije *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji*  
– deset godina posle, 2010, Heinrich Böll Stiftung: Beograd

Njemačke političke zaklade u Srbiji imaju veliku ulogu kao izdavači akademske literature. Zaklada Friedrich Ebert objavila je stotinjak publikacija u proteklih desetak godina, velikim dijelom upravo iz područja društvenih znanosti. U novije vrijeme u akademsko izdavaštvo uključila se i Zaklada Heinrich Böll, koja već nekoliko godina objavljuje studije i istraživanja pod širokom temom demokracije. Studija *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji – deset godina posle* jedna je od najnovijih publikacija Zaklade Heinrich Böll, objavljena krajem 2010. godine. Spomenuta je studija zapravo zbornik tekstova nastalih povodom skupa koji je održan na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu 4. i 5. listopada 2010. godine. Cilj skupa je bio ponuditi znanstvene osvrtne na razvoj demokratskih institucija u Srbiji u razdoblju nakon petog oktobra. U kratkom uvodnom tekstu urednik zbornika Dušan Pavlović sažeo je nalaze u dvije pregnantne opservacije: u srpskoj politologiji još uvijek nema suglasnosti o naravi petog oktobra, ali analize pojedinih institucija jasno pokazuju da se u Srbiji još ne može govoriti o konsolidiranoj demokraciji.

Zbornik ima dvanaest kratkih tekstova, a autori su uglavnom s Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. U prvom su dijelu zbornika tekstovi koji se bave klasifikacijom Miloševićeva režima, određivanjem naravi petog oktobra, kao i definiranjem razvoja koji je uslijedio nakon presudnih izbora 2000. godine. U drugom su dijelu zbornika tekstovi koji se osvrću na razvoj pojedinih političkih institucija kao što su polupredsjednički sustav, pravosuđe, sigurnosne službe i razvoj neovisnih nadzornih agencija. Ukupno gledano, ovaj zbornik ne donosi nove podatke niti rezultate novih istraživanja, a i velika većina iznesenih teza zapravo su reciklaža prethodno objavljenih istraživanja i studija. Tekstovi posvojoj kvaliteti nisu ujednačeni, no najčešće se teza ‘zastupa’ umjesto da se dokazuje. S obzirom na empirijsku narav pitanja kojima se bave, autori empiriju u smislu sustavnog prikazivanja podataka često zanemaruju, kao što zanemaruju i formulirati

alternativne hipoteze onima koje promiču. Vrijednost zbornika je ponajprije u uredničkom potezu koji okuplja tekstove sa zajedničkim temeljnim pitanjem te čitatelj iz tog kolaža može sakupiti elemente za procjenu razvoja demokratskih institucija u Srbiji u proteklom desetljeću. U sljedećim ću se odlomcima najprije kratko osvrnuti na tekstove iz drugog dijela zbornika, a potom nešto dulje zadržati na četirima tekstovima iz prvog dijela, koje sam podnaslovlila 'dvojbe klasifikacije'.

Tema koja se ponavlja u većini tekstova koji analiziraju političke institucije u Srbiji nakon 2000. godine jest problem kontinuiteta s Miloševićevim režimom. Tako Vladimir Petrović piše da, iako je došlo do smjene elita, u novoj je konstelaciji snaga zadržana temeljna ambivalentnost u odnosu na Miloševićevu nacionalističku politiku, a to se potom odrazilo na nemoć srpske elite i građana da se suoče s pitanjem procesuiranja ratnih zločina i suradnje s Haškim sudom. Miroslav Prokopijević tvrdi da je zbog istih razloga propuštena prilika za provođenje nužnih gospodarskih reformi nakon 2000. godine. Budući da su poluge vlasti ostale netaknutima, provedene su krnje reforme vođene ciljem da se kupuje socijalni mir i odgađaju troškovi. Filip Ejodus kao jednu od institucionalnih prepreka za reformu sigurnosnih službi također spominje činjenicu da su šefovi službi iz Miloševićevog doba kooptirani u novi sustav gdje se očekivala njihova postupna reforma. Umjesto toga, u novi je sustav preneseno 'gotovo netaknuto nasleđe prošlosti' (str. 110), što je značilo nastavak praksi iz autoritarnog razdoblja: represivna i tajnovita organizacijska struktura, klijentelistički odnos prema vlasti, blizak odnos s kriminalnim podzemljem kao i umiješanost u ratne sukobe koja se pokazala bitnom preprekom u suradnji s Haškim sudom.

Iako se drugi autori ne referiraju izravno na problem režimskog kontinuiteta kao prepreku razvoju demokratskih institucija, elementi za tu tezu mogu se pronaći i u tekstu Dejana Milenkovića o ustroju nezavisnih agencija, kao i tekstu Dejana Pavlovića o reformi pravosuđa. Reforma pravosuđa u Srbiji provedena je tek 2009. godine i to kroz kontroverznu proceduru koja je dovela u pitanje načelo nezavisnosti sudstva, a nezavisne nadzorne agencije poput pučkog pravobranitelja ili agencije za borbu protiv korupcije postale su djelatnima tek tijekom 2010. godine. Ukupno uzevši, teza o kontinuitetu čini se dobrim kandidatom za objašnjenje poteškoća u konsolidaciji demokratskih institucija u Srbiji, no ostaje potreba da se ista sustavnije istraži.

Prva četiri teksta u zborniku bave se dvojabama klasifikacije. Najprije se otvara pitanje klasifikacije Miloševićevog režima, potom karakter događaja oko petog oktobra, te na kraju pitanje klasifikacije režima od 2000. godine nadalje. Kao što urednik studije Dušan Pavlović navodi u predgovoru, u srpskoj politologiji ne postoji suglasje oko ovih temeljnih pitanja. Ja ću se osvrnuti na prvi i drugi problem, a treći ću ostaviti za neku drugu prigodu.

## KLASIFIKACIJA MILOŠEVIĆEVA REŽIMA

U publikaciji Instituta za filozofiju i društvenu teoriju iz 2001. godine pod nazivom *R/evolucija i poredak: o dinamični promeni u Srbiji*, Slobodan Antić okarakterizirao je Miloševićovo razdoblje kao autoritarni režim sa snažnim sultanističkim težnjama. Referirajući se na svoj tekst iz 2000., Miloševiću vlast je podijelio u dva razdoblja. Prvi naziva cezarističkim, u kojem je Miloševićeva autoritarna vlast poduprta proto-demokratskim legitimitetom, dok drugo razdoblje nastupa nakon velikih demonstracija 1996./97. godine, nakon kojih Milošević gubi legitimnost i temelji režim na nasilju i klijentelizmu. U istoj publikaciji Vladimir Goati također dijeli razdoblje Miloševićeve vladavine u dva razdoblja; prvo naziva pseudodemokracijom, a razdoblje nakon 1998. godine autoritarnim poretkom sa sultanističkim obilježjima (2001).

Pojam pseudodemokracije Goati preuzima od Larryja Diamonda, koji je definira kao poredak gdje postoje karakteristike izborne demokracije, ali bez temeljnog uvjeta – mogućnosti da vladajući budu smijenjeni s vlasti (1996). Pojam sultanističkoga autoritarnog režima je s druge strane razvio Juan Linz, naslanjajući se na Maxa Webera. Weber je sultanizam opisao kao ekstremni oblik patrimonijalizma, u kojem su administracija i vojska na osobnoj predispoziciji vladara (Linz i Stepan 1996). Kao primjere sultanističkih režima Linz i Stepan spominju Sjevernu Koreju tijekom Kim Il Sunga, Dominikansku Republiku tijekom Trujilla, Filipine tijekom Markosa, Haiti tijekom Duvaliersa i Iran tijekom vladavine šaha (ibid.). Primjeri pokazuju da je riječ o režimima koji dokidaju granicu između privatnog i javnoga, gdje postoji sklonost dinastijskom ili familijalnom nasljeđivanju, te gdje nema artikulirane ideologije osim kulta vođe. Iako je teško staviti Srbiju tijekom Miloševića uz bok Sjevernoj Koreji ili Iranu, neki su analitičari u izraženo personaliziranoj i represivnoj vladavini Slobodana Miloševića pronašli elemente za takvu usporedbu.

Krenula sam od tih dviju odrednica Goatija i Antića budući da su se pokazale utjecajnim za kasnije pokušaje klasifikacije Miloševićeva režima. Goati je izrazio i jednu rezervu koja upućuje na bit problema s ovom klasifikacijom. Prema klasičnim definicijama, autoritarni poredci ne toleriraju opoziciju, a u Srbiji ni u jednom trenutku nisu bile zabranjene političke stranke (2001, 2004). Razloge da ipak klasificira Srbiju za vrijeme Miloševića kao autoritarni poredak, Goati nalazi u Miloševićevim prijetećim izjavama tijekom 2000. godine, iz kojih se dala iščitati mogućnost da bi opozicijske stranke mogle biti zabranjene.

Upravo je činjenica što je režim sve vrijeme devedesetih održavao izbore i nije priječio opozicijsku stranačku aktivnost stvarala dvojbe srpskim politolozima oko klasifikacije. Dušan Pavlović i Slobodan Antić prvi su napravili iskorak iz klasifikacije Srbije kao autoritarnog poretka sa sulta-

nističkim obilježjima, odlučivši se za novu kovanicu Levitskoga i Waya iz 2002. godine – prevođenu kao kompetitivni, takmičarski ili izborni autoritarizam (2007). U svojoj knjizi autori spominju da je Srbija prije nespretno klasificirana budući da je unutar tada postojećih klasifikacija trebalo odrediti ju ili kao demokraciju ili kao autokraciju. Tek su pojmovi koje razvija Larry Diamond, pseudodemokracija (1996) i hibridni režim (2002), otvorili novi prostor za analizu. Ovdje se nadovezuju Levitsky i Way (2002), koji definiraju kompetitivni autoritarizam kao režim gdje su prisutne formalne demokratske institucije i pravila, ali gdje je njihovo kršenje toliko obuhvatno da nije moguće govoriti o demokratskom poretku. Kršenja obuhvaćaju krađu izbora, kontrolu zakonodavne i sudske vlasti, zastrašivanje i represiju pojednaca i organizacija iz opozicije i nezavisnih medija – drugim riječima širok dijapazon kooptacije, kontrole i represije poznat proučavateljima Miloševićeve vladavine. Istodobno, to nisu nedemokratski režimi budući da redovito održavaju izbore, dopuštaju rad opozicije i nezavisnih medija te su tako dovoljno otvoreni da su promjene i demokratski iskoraci mogući. Opet, odrednica koja dobro odgovara događajima u Srbiji tijekom devedesetih i na presudnim izborima 2000.g.

Budući da su Levitsky i Way odredili Srbiju pod Miloševićem kao kompetitivni autoritarni režim (2002), a Pavlović i Antonić to dodatno potkrijepili detaljnijim analizama (2007), činilo se kao da je to određenje dosta čvrsto. No, u ovdje razmatranoj studiji *Razvoj demokratskih ustanova*, Nebojša Vladislavljević ponovno rehabilitira pojam sultanizma. Vladislavljević preuzima odrednice Levitskoga i Waya o kompetitivnom autoritarizmu (pritom se ne osvrće na Pavlovićevu i Antonićevu knjigu iz 2007. niti rasprave o toj klasifikaciji), ali Srbiju pod Miloševićem klasificira kao neopatrimonijalni ili sultanistički oblik kompetitivnog autoritarizma. Dok su primjeri sultanističkih režima s Bliskog istoka, Azije i otočkih država Centralne Amerike, pojam neopatrimonijalizma je prvi put primijenila Remmer da okarakterizira Pinocheov režim u Čileu (1989), dok se u novije vrijeme češće koristi za opis afričkih režima. Iako je razumljiva potreba da se naglasi personaliziranost i familijalnost Miloševićeve vladavine, posuđivanjem odrednica iz bitno različitih političkih konteksta rastežu se pojmovi bez postizanja konceptualne preciznosti.

Osim toga, osnovni prigovor dodavanju pridjeva, osobina i 'tendencija' već hibridnom tipu kompetitivnog autoritarizma jest u tome što sam pojam autoritarizma sadržava odrednice koje se tim pridjevima žele posebno naglasiti. U temelju je autoritarne vlasti da je vladar suveren u klasičnom smislu, neograničen pravnom državom (O'Donnell 2004). U autoritarnim sustavima moć je arbitrarna i koncentrirana u rukama vladara (Przeworski 1995), a zakoni su instrumentalizirani kako bi legitimirali vladareve odluke i funkcionalni su samo dok mu odgovaraju (O'Donnell 2004, Fish 2005).

Prema tome, pojam kompetitivnog autoritarizma već sadržava karakteristike koje neki kolege žele istaknuti formulacijom podtipova.

#### BIT PETOG OKTOBRA

Vesna Pešić u svom tekstu o rekonstrukciji petooktobarskih zbivanja kaže kako još nije 'temeljito istraženo ko je pobedio a ko je bio poražen i da li je to bila revolucija, puč ili smena vlasti' (str. 25). S druge strane, već u zborniku *R/evolucija i poredak* iz 2001. godine Svetozar Stojanović, Vladimir Goati, Slobodan Antić, Zagorka Golubović, Aleksandar Molnar i drugi slagali su se da je bila riječ o revoluciji. Dakako, vrug je u detaljima, tako da se autori razilaze u pridjevima koje nadijevaju pojmu revolucije. Goati, Stojanović i Antić okarakterizirali su je kao mirnu revoluciju, dok Antić i Golubović naglašavaju razliku između političke revolucije, koja se zbila petog oktobra, i društvene koja se može i ne mora dogoditi. Molnar pak naglašava neizvjesnosti ugrađene u samu revoluciju – pitanje na koju se političku zajednicu odnosi (Jugoslavija ili samo Srbija), hoće li se okončati kroz donošenje novog ustava, te kakva će biti sudbina Slobodana Miloševića. Sve tri neizvjesnosti pokazale su se bitnima, a tekstovi Pešić i Pavićevića u analiziranoj studiji *Razvoj demokratskih ustanova* upozoravaju na neuralgične točke koje ostaju otvorenima deset godina kasnije.

Manjinsko, ali vrlo utjecajno, tumačenje zbivanja oko petog oktobra ponudili su Pavlović i Antić (2007), koji tvrde da peti oktobar nije bio revolucija ni promjena režima, nego značajna promjena vlasti koja je omogućila evolutivnu transformaciju režima u izbornu demokraciju u razdoblju 2000 – 2003. godine. Pešić u analiziranoj studiji *Razvoj demokratskih ustanova* ironično komentira kako je zanimljivo da je tako važan događaj kao što je promjena režima 2003. godine zapažen samo od ovih autora, no ne i od široke javnosti. Đorđe Pavićević kritiku pak usmjerava na preveliku važnost koju autori daju procesu izbora u odnosu na široku mobilizaciju građana. Kao što on navodi, Pavlović i Antić pretpostavljaju da su se mase okupile na ulici jednostavno zato da Milošević prizna izborni poraz, a ne da bi zahtijevali promjenu režima i utjecali na političku dinamiku nakon toga. Ukratko, Pavlović i Antić su kritizirani zbog prevelikog oslanjanja na institucionalne mehanizme u svojim procjenama, uz zanemarivanje onih šire društvenih. Ipak, vrlo ograničeni dosezi političkih promjena nakon 2000. g. podupiru njihovu tezu o evolutivnoj transformaciji nasuprot radikalnom prekidu s prošlim režimom.

Na tragu te dijagnoze, Pešić tvrdi da je peti oktobar zapravo *iznevjerena* revolucija, budući da nije došlo do promjene vrijednosno-normativnog sustava. Nije uslijedio šesti oktobar koji bi formalizirao diskontinuitet sa starim režimom, a opozicija se nije uspjela uspostaviti kao jedinstveni politički subjekt koji bi iznio novi poredak. DOS se duboko podijelio u odnosu

prema prošlom režimu, a vanjski pritisci za suradnju sa sudom u Hagu radikalizirali su te razlike do kulminacije u ubojstvu premijera Đinđića. Već 2003. godine bilo je jasno da su prevladali kontinuiteti sa starim režimom. Đorđe Pavićević se odlučuje za nešto optimističniju formulaciju *nedovršene* revolucije. Tu tezu brani činjenicom da 'konceptualni centar' petog oktobra ostaje u Srbiji i dalje otvoren, a on se odnosi na 'postajanje normalnom europskom državom' (str. 50). Iako je revolucionarna agenda prema Pavićeviću još uvijek na stolu, problem je u tome što njezino značenje u Srbiji nema konsenzualnu političku artikulaciju. Tek kad srpsko društvo pomiri elemente devetnaestostoljetne europske državnosti sa suvremenim konceptom državnosti i europskih integracija, doći će do institucionalnog osiguranja ishoda revolucije.

Navedeni pridjevi – iznevjerena, nedovršena – zapravo dovode u pitanje možemo li peti oktobar nazvati revolucijom. Iz ove je studije jasno da dvojbe proizlaze iz činjenice koja se provlači kroz gotovo sve tekstove: izostanak odlučnog prekida s Miloševićevim režimom, izostanak institucionalnog osiguranja ishoda revolucije kroz ustavne promjene te umjesto toga snažni elementi kontinuiteta i u političkom sadržaju i u samom državnom aparatu. Ovdje je mudro zaigrati na kartu Charlesa Tillyja i upitati se prolazi li peti oktobar test njegove definiciji revolucije. U jednoj od svojih novijih rasprava Tilly zagovara niži prag za klasifikaciju revolucija i predlaže definiciju prema kojoj je revolucija zapravo nasilna smjena vlasti tijekom koje postoje najmanje dva bloka pretendenta na vlast čiji su zahtjevi za kontrolom vlasti nekompatibilni (2006). Iako je Milošević srušen kombinacijom institucionalnih (gubitak izbora) i izvaninstitucionalnih (masovni prosvjedi) elemenata, možemo se suglasiti oko toga da peti oktobar odgovara ovoj definiciji. No dalje, Tilly kaže da se revolucijom može nazvati događaj koji kombinira revolucionarnu situaciju s revolucionarnim ishodom. U revolucionarnoj situaciji dolazi do podjele aktera koji pretendiraju na vlast, i to uz znatnu narodnu potporu, dok revolucionarni ishod znači prijenos kontrole vlasti na nove vladare (2006: 159). Karakteristike revolucionarnog ishoda su bijeg stare elite te preuzimanje vojske i kontrole nad državnim aparatom od strane nove elite. Tekstovi u ovoj studiji pokazuju da upravo ti ključni elementi nedostaju da bismo peti oktobar nazvali revolucijom. Slijedom Tillyjeve definicije, peti oktobar je bio revolucionarna situacija nakon koje je umjesto revolucionarnog ishoda uslijedio nervozni dvokorak između snaga novog i starog režima. ¶

DANIJELA DOLENEC  
Sveučilište u Zagrebu  
Fakultet političkih znanosti

## LITERATURA

- Antonić, Slobodan. 2001. "Priroda petooktobarskog prevrata, 'Miloševićevo zaveštanje' i demokratska Srbija." u: Ivana Spasić i Milan Subotić (ur.). *R/evolucija i poredak: o dinamici promena u Srbiji*. Disput: Beograd.
- Diamond, Larry. 1996. "Is the Third Wave Over?" *Journal of Democracy* 7(3): 20–37.
- Diamond, Larry. 2002. "Thinking about Hybrid Regime" *Journal of Democracy* 13(2):21-35.
- Fish, Steven. 2005. *Democracy Derailed in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goati, Vladimir. 2001. "Priroda poretka i oktobarski prevrat u Srbiji." u: Ivana Spasić i Milan Subotić (ur.). *R/evolucija i poredak: o dinamici promena u Srbiji*. Disput: Beograd.
- Goati, Vladimir. 2004. *Partije i partijski sistem u Srbiji*. Ogi Centar: Beograd.
- Golubović, Zagorka. 2001. "Što smo zatekli i kuda dalje – budućnost demokratske tranzicije u Srbiji." u: Ivana Spasić i Milan Subotić (ur.). *R/evolucija i poredak: o dinamici promena u Srbiji*. Disput: Beograd.
- Kitschelt, Herbert, Mansfeldova, Zdenka, Markowski, Radoslaw, Toka, Gabor. 1999. *Post-Communist Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levitsky, Steven i Way, Lucan. 2002. "The Rise of Competitive Authoritarianism" *Journal of Democracy* 13(2): 51-65.
- Molnar, Aleksandar. 2001. "O neizvesnostima revolucije započete 5. oktobra 2000." u: Ivana Spasić i Milan Subotić (ur.). *R/evolucija i poredak: o dinamici promena u Srbiji*. Disput: Beograd.
- O'Donnell, Guillermo. 2004. "Why the Rule of Law Matters" *Journal of Democracy* 15(4): 32-46.
- Pavlović, Dušan i Antoniće, Slobodan. 2007. *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Przeworski, Adam. 1995. *Sustainable Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stojanović, Svetozar. 2001. "Demokratska revolucija u Srbiji" u: Ivana Spasić i Milan Subotić (ur.). *R/evolucija i poredak: o dinamici promena u Srbiji*. Disput: Beograd.
- Tilly, Charles. 2006. *Regimes and Repertoires*. Chicago and London: University of Chicago Press.